

Kész Orsolya

KIS TANK, KIS HÁBORÚ, KIS VÉR

„Az igaz háborús történet arról ismerszik meg, hogy kínos.”

(Tim O'Brien)

„A gyerekek mondják a harckocsira, hogy tank.”

(Horváth Viktor)

Keretek

1968 szimbolikus év: mindannak a politikai és kulturális mozgásnak a jelölőjévé vált, amely a 20. század második felében csúcsonodott ki, és szimptomája egy sor egymással összefüggő jelenségnek, mint amilyen a kapitalizmus válsága, a fogyasztói társadalom válsága, a hagyományos családmodell megkérdőjelezése vagy éppen az antiautoritatív iskolai és felsőoktatási intézményeké. A kortárs történetírás olyan hívószavak mentén beszél el '68 történetét, mint a diáklázadás, a munkássztrájk, a szovjetellenes kommunizmus, az antirasszizmus, a tekintélyellenesség, antimilitarizmus vagy feminizmus. 1968 értelmezése azonban mindmáig heves vitákat vált ki a tudomány, a politika és a kultúra egyes területein. Az idei évforduló éppen ezért kitűnő alkalmat ad a jelenség átható megértésére és újraértelmezésére. Erre tesz sajátos kísérletet Horváth Viktor 2017-es regénye, a *Tankom*, amely jó érzékkel éppen az évfordulót megelőző évben jelent meg.

Az említett vita egy része abból fakad, hogy az egyes értelmezői közösségek nagyon különböző módon nyúlnak hozzá '68 „hagyatékához”. Mindannak ellenére, hogy az ezzel az évszámmal jelölt több évtizedes mozgalmaknak (amelyeket „hosszú '68-ként” is szokás emlegetni és 1956-tól 1977-ig datálni) valóban volt egy transznacionális jellege, az egyes geopolitikai környezetekben ezek jelentős eltéréseket mutatnak. Az esemény globális jellege ugyanakkor az egyes lokális mozgalmak motorja volt, Martin Klimke és Joachim Scharloth szerint ezt négy aspektusban ragadhatjuk meg: *a gyökerek és a kognitív orientáció* (például antiimperializmus, antikapitalizmus és nemzetközi szolidaritás mint közös tájékozódási pontok – a specifikus nemzeti kérdések ugyanakkor általában meghatározták a mozgalmak szűkebb céljait), *személyes és intézményi hálózatok* (a transznacionális kapcsolatok különböző országokból származó aktivisták között, például a diákszervezetek ösz-

szeköttetései), *cselekvési repertoárok* (a tiltakozások új formái, például a détournement, a happening, amelyeket a különböző avantgárd és neo-avantgárd mozgalmak inspiráltak, mint például a szürrealizmus, a szituacionizmus és a Provo), *alternatív életstílusok és érzelmi diszpozíciók* (új esztétika a művészet, a zene, a film, az építészet, a grafika, a divat területén; a hippik és az életstílusukkal társult szimbolikus megjelenések, amelyben ez az „életérzés” realizálódott, például hosszú haj, szakáll, színes és egzotikus ruhák, a kábítószer-fogyasztás, a farmer vagy épp a szexuális forradalom, amely azért mélyebben gyökerezett, például a hagyományos családmmodellek megkérdőjelezésében stb.).¹

Épp az utóbbi kapcsán jól látszik, hogy míg a nyugat-európai mozgalmak gyakran támadták az Egyesült Államokat imperialista beavatkozásaiért (leginkább Vietnamban), Kelet-Európában gyakran használták fel az amerikai kulturális termékeket és elemeket, így a zenét vagy az öltözetet, hogy hangot adjanak a tiltakozásaiknak. Például míg Magyarországon 1968. június 27-én jelent meg a Coca-Cola a közértekben, és az enyhülés, illetve az elképzelt nyugati jólét szimbólumává vált (a keleti blokk propagandája ugyanis hosszú ideig a kapitalista hanyatlás elemeként mutatta be), Nyugaton a Coca-Cola Company egyenesen a globalizáció és a kapitalizmus jelképévé lépett elő, ami ellen küzdeni kell. Nem véletlen egyébként, hogy a *Tankom*² első fejezetének nyitójelenetében a főhősünk szerelme, Julika, az Ifjúsági Magazin egy számában Keith Richardsot és az új barátjánőjét emlegeti, amint kólát isznak együtt. Ahogy az sem, hogy a kóla és kofola – amely az 1960-as és 1970-es években lett népszerű Szlovákiában és Csehországban, amikor a „hagyományos” kóla nyugati változatai még nem voltak elérhetőek – a regény alapszimbólumai, a kötet borítóján is ez a stilizált üveg jelenik meg (amely éppúgy utal az üdítőitalra, mint a bevonulás eseményére: az üvegből származó részecskék egyszerre idézik meg a folyadék képzetét és utalnak a sörétre).

Vagy míg például a párizsi '68-asok a kultúrát és az egyetemeket egy politikai projekt részeként képzelték el, Csehszlovákiában a hatvanas évek törekvései a kultúra kiszakítását tűzték ki célul az éppen uralmon lévő állami szervezetek kényszere alól.³

1 *1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956–1977*, szerk. Martin KLIMKE – Joachim SCHARLOTH, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008.

2 HORVÁTH VIKTOR, *Tankom*, Magvető, Budapest, 2017.

3 Jacques RUPNIK, *1968 két tavasza*, ford. HUPPERT Anna, 2000 2008/7–8., <http://ketezer.hu/2008/07/1968-ket-tavasza>.

Magyarországon '68-ban a lázadás hiánya valószínűleg összefüggésben volt a szocialista típusú fogyasztói társadalom kialakulásával és az ennek mentén bekövetkező viszonylagos jóléttel, illetve az abba vetett bizalommal, hogy az új gazdasági mechanizmusok⁴ idővel szükségképpen magukkal hoznak új kulturális és politikai mechanizmusokat is. Másrészt '56 után tíz évvel mindez egyébként is egy sokkal kényesebb ügy volt: az, ami a cseheknek '68 volt, a magyarok számára tulajdonképpen '56, melynek véres elfojtása és a megtorlások sorozata még meglehetősen élénken élt az emberek emlékezetében. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne lett volna semmiféle szolidaritási akció akár a nyugati, akár a csehszlovákiai eseményekkel (például a polbeat vagy a tiltakozások a vietnami háború és az amerikai imperializmus ellen, a kulturális ellenállás különböző formái), de látványos megmozdulásokról nem adhatunk számot.

Horváth Viktor regénye egyébként tele van azokkal az elemekkel, amelyek (Keleten és Nyugaton egyaránt) az ellenkultúra részét képezték, a jugoszláv lemez- és magazincsempészettől kezdve a Szabad Európa Rádióon befogott nyugati beatzenén át a bevonuló harckocsikon gitározó hosszú hajú trapéz nadrágos fiatalig. De megjelennek egyetemi nagyelőadókban nyilvános vitaesteket tartó „liberális írók”, strukturalista nyelvészek, egzisztencialista költők meg fenomenológus diákvezérek és más „huligánok” is, amint a többpártrendszer meg az állampolgári szabadságjogok bevezetését követelik.

Innen is jól látszik, hogy annak ellenére, hogy megszületett a Global 68 kifejezés a hatvannyolcas mozgalmak politikai és kulturális transzferjeinek leírására, mégis kérdés, hogy mit kezdünk '68 örökségével lokális szinten, például azzal, hogy miként él a csehszlovákiai bevonulás a visegrádi országok emlékezetében.

Ebbe a keretbe érkezik tehát Horváth Viktor kötetével, amely önmeghatározása szerint történelmi regény és „mesekönyv-realista” mű. A *Tankom* Csehszlovákia 1968-as lerohanásának évében játszódik, főszereplője egy tótkomlósi katonatiszt, aki politikai tolmácként Kádár János mellé kerül, és ilyen módon részévé válik a megszállás előtti eseményeknek, valamint magának az invázióknak.

A választás egyrészt azért izgalmas, mert a '68-as évfordulóra emlékezvén egyfajta nosztalgiával gyakran annak pozitív hozadékait és mozzanatait emeljük ki, holott '68 tragédiáiból éppúgy érdemes tanulni,

4 Ekkor indulnak be Magyarországon az Új gazdasági mechanizmus összefoglaló nevű gazdaságpolitikai reformok.

mint a mozgalom katartikus pillanataiból. A magyar kulturális emlékezet számára azért is rendkívül érzékeny ez az esemény, mert a feldolgozása egyúttal azt is jelenti, hogy '68 kapcsán a Csehszlovákia megszállásában vállalt magyar részvételtől is megkerülhetetlen a megemlékezés.

Másrészről viszont a *Tankom* egy nagyon is ismerős irodalmi közegbe érkezik, melyet Fehér Renátó „magyar military prózájának” nevez.⁵ Az idesorolt szövegeket viszont azonkívül, hogy van bennük egy kis harc, valami más is összekapcsolja: a 20. századi rendszerváltások és forradalmak reprezentációja. Gondoljunk az utóbbi néhány év regényeire, például Potozky László *Égéstermék*, Totth Benedek *Az utolsó utáni háború*, Kemény Zsófi *Rabok tovább* című kötetekre, de ott vannak a rendszerváltásregények is (Dragomán György, Láng Zsolt, Tompa Andrea), illetve '56 kiterjedt ábrázolása a kortárs magyar irodalomban (Nádas Péter, Déry Tibor), és Horváth regénye poétikájában több szálon kapcsolódik Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című disztópikus regényéhez is.

A kötet provokatív látásmódja továbbá aligha független a satirikus elbeszélés örökségétől, de joggal juthat eszünkbe Jaroslav Hašek *Švejk, a derék katona* című humorisztikus sorozata is – talán nem véletlen az sem, hogy mindkét esetben egy katona a választott főszereplő. De a szoc-reál irodalom paródiájaként és túlfuttatásaként is olvashatjuk, amelyben a főhadnagy lenne a pozitív hős, a történet pedig egy ideológiai tanmese.

A *Tankom* azonban el is tér ezektől, valóságos figurák, dátumok, helyszínek, események jelennek meg, Horváth Viktor gondosan ügyel a történeti hűségre, ám amitől mégis mesekönyvszerű az egész, az a főszereplő katonatiszt nézőpontja. Az egyetlen, akinek nincs neve, korát sem ismerjük („Titok, hogy hanyadik.” – a *Szülinap* című fejezet kezdőmondata), perspektívája pedig rendkívül zavarba ejtő, első látásra a gyerek- és felnőttperspektíva egymásra montírozódása. A regény egyik kulcskérdése tehát éppen az, hogy kicsoda a főhadnagy, és miért ő meséli el nekünk Csehszlovákia 1968-as lerohanását.

Hatalmi beszéd és szubverzívó

A gyermeki nézőpont eleve szubverzív, hiszen a világot nem ismerő gyermek számára annak számos eleme, azok működésének szabályai még korántsem egyértelműek, megkérdőjelezhetetlenek (nem véletlen,

5 FEHÉR Renátó, Potozky László: *Forradalmi kollázs Kelet-Európából* – interjú, Litera.hu 2017. október 19., <http://www.litera.hu/hirek/forradalmikollazs-kelet-europabol>.

hogy a kortárs magyar irodalom rendszerváltás- és diktatúraregényeiben olyan gyakori a gyermekperspektíva). A *Tankomban* ez a nézőpont azonban a legkevésbé sem magától értetődő, már a nyitójelenetben gyaníthatjuk, hogy főhadnagyunk nem egy szerelmes kiskamasz, azonban a regény további pontjain teljesen világossá válik, hogy a kötet főszereplője nem gyerek (hiszen a főhadnagy nem felfedezi a világot, neki nagyon is jól körvonalazható világképe van), de nem is felnőtt, hanem egy végletekig infantilizált, saját kiskorúságában tébláboló, a pártpropaganda és az uralkodó ideológia szellemében cselekvő, azzal azonosuló, annak szólamaiból összegyúrt szereplő.

Térjünk vissza ezen a ponton Švejkhez, akinek egy beszélgetését Lukás főhadnaggal Borbély András a következőképpen értelmezi:

Svejk, miután belesodródik az államgépezetbe és ezzel egyúttal a háborús gépezetbe, egy olyan főhadnagy segédje lesz, aki szeret a tisztességről és a becsületről prédikálni. Svejk, aki a regény egész folyamán szinte semmi mást nem tesz, mint ezt, ezúttal is átveszi feljebbvalójának retorikáját, szó szerint elismétli, illetve eltúlozza a tisztességről és becsületről való retorikus beszédet. Azzal, hogy saját hanggal nem rendelkező, néma tükörként viselkedik, leleplezi ennek a prédikációnak az ürességét, értelmetlenségét és érvénytelenségét az adott körülmények között. Svejk ellenállási stratégiája nem az ellentmondás, hanem a túlazonosulás.⁶

Horváth regénye főszereplő-főhadnagyának és feljebbvalóinak viszonyában folyamatosan azt érhetjük tetten, amit Borbély *túlazonosulásként* nevez meg, Ernest Barker pedig a diktatórikus politikai rendszerekben a vezetőt követőinek nagy tömegével összefüggésben tárgyalja a képviselőlet fogalmát, a következőképpen:

Az alapvető tény az, hogy a követők képviselik vagy tükrözik a vezér akaratát, és nem az, hogy a vezér képviselné vagy tükrözné a követők akaratát. Ha van képviselőlet, akkor az fordított, a vezértől halad lefelé. A párt a vezért képviseli: a nép, amennyiben színt a párttól kapja, ugyancsak a vezér útmutatását képviseli és tükrözi.⁷

6 BORBÉLY András, *Szkucsno*, Aszem.info 2018. október, <https://aszem.info/2018/10/szkucsno>.

7 Ernesto LACLAU, *A populista ész*, Noran Libro, Budapest, 2011, 180.

Horváth regényében a főhadnagy túlazonosulása és az erre irányuló igyekezete érvényteleníti és hitelteleníti a hivatalos diskurzust. Nem mutat fel helyette másikat, azt viszont jelzi és leleplezi, hogy ez nevetéses, a humor és a nevetés által pedig felmutatja az időleges kilépés lehetőségét, ezzel előrevetítve, hogy van, lennie kell másik típusú diskurzusnak. Ráadásul Horváth a tükrözésen és túlazonosuláson túl egy másik eljárással is rámutat a diskurzus érvénytelenségére és működésmódjára, mégpedig azzal, ahogy a főhadnagy a regényvilágban a politikai foglalkozásokon és a pártpropaganda különböző eszközein és médiumain keresztül elsajátított szólalmainak „tanulságait” és szó-, illetve eszközkészletét minduntalan összekapcsolja valamilyen oda nem illő, banális részlettel, ezzel folyamatosan aláásva annak hitelét. Nem beszélve arról, hogy minden hétköznapi és triviális eseményt ennek az ideológiai konstrukciónak a kontextusába helyez el, ez a megnefelelés és feszültség pedig többnyire a humor egyik forrása, például ahogyan a magánéleti nyelv rétegében dominánssá válik a hatalmi nyelv (ez jól megfigyelhető a Julikának írott levelekben).

Vallasek Júlia jelzi az 50-es évek ifjúsági irodalmával kapcsolatban, hogy a korszak meséiben gyakran előfordul, hogy a hősök „megjavnak” ugyan (hiszen ezekben mindig jelen van egyfajta „üdvörténeti” narratíva), „tévelygések közben azonban olyan észrevételeket, összehasonlításokat tesznek, amelyek megkérdőjelezik a propagandisztikus vonásokkal rendelkező írásokból körvonalazódó viselkedésmoделlek érvényességét”.⁸ A feltételezett gyermeki naivitás, illetve a főhős tudatlansága teremt lehetőséget például Bajor Andor Garázda Karcsi-történetében arra, hogy a történelmi leckék sablonjai ne valóságként, hanem a maguk sematikus és sablon voltukban mutatkozzanak meg.

Vallasek tehát azt hangsúlyozza, hogy a gyermeki naivitást imitáló gondolatmenet sztereotípiaként, sablonként és akár valótlanságként leplezze le az ideológia által közvetített valóságot: a Horváth-regényben a túlazonosulás és tükrözés mechanizmusainak köszönhetően – éppen úgy, mint a Vallasek által tárgyalt mesékben – egy-egy ideológiai elem kifigurázása teljes gondolatmenetek magától értetődőségét aknázza alá: a vadászatfejezetekben számtalan ilyen jelenetet találunk, például amikor a hajtás közben a főhadnagy az új uralkodó osztályról érdeklődik Kádár elvtárstól.

8 VALLASEK Júlia, *A gyermekkép alakítása a Gheorghiu-Dej korszak ifjúsági lapjaiban = A sztálinizmus irodalma Romániában. Tanulmányok*, szerk. BALÁZS Imre József, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2007, 199.

A főhadnagy szólama tehát a diktatúra nyelvének visszasságait leplezi le, Esterházy Péter *A szavak csodálatos életéből* című esszéjében nagyon pontosan mutat rá arra, hogy miként is működik a Kádár-korszak nyelve:

A nyelv persze nem jó és erkölcsös, azaz nem úgy van, hogy utálja a diktatúrákat és szereti a szabadságot, a nyelv van, s a van-t nehéz megváltoztatni. De ha van, van a diktatúra is. És annak is van nyelve, teremt magának. [...] Megdöbentő és lefegyverző, már-már megható, hogy a Kádár-diktatúra mennyire egyetlen szótól függött. Legitimitását (maga előtt) és erejét az adta, hogy ellenforradalomnak nevezte a forradalmat.⁹

A főhadnagy szólamán keresztül éppen azt követhetjük végig, ahogy a hatalom által kisajátított nyilvánosság, közösségi tudat és nyelv adja a legitimitását a reprezentált rendszernek és határozza meg a cselekvési lehetőségeket, például Czinege Lajos „adatgyűjtésre” kéri fel a főhadnagyot, amikor pedig az kémkedésnek nevezi az akciót, Czinege ledorongolja (akár egy gyereket), hogy tudniillik a kémkedés alantas nyugati imperialista módszer, ők *hírszerzést* folytatnak. 1956-ban, az ellenforradalom idején pedig a Szovjetuniót megkérte a magyar nép, hogy nyújtson internacionalista segítséget az ellenforradalom leveréséhez, azaz *testvéri segítségnyújtás* történt, nem pedig invázió, megszállás, lerohanás.

Éppígy neveltségessé válik a mindenre kiterjedő és túlzó militarista nyelv használata. A főhadnagy szólamának minden rétegében jelen van a pártzsargon és militarista zsargon kötelező retorikai szókészlete: az emberiség menetel, előrenyomul, harcol, küzd, csapásokat ad és kap, a haladás nevében épít, míg a nyugati burzsuj természetesen áskálódik, szövetkezik, intrikál.

„hatalmas, angyali kommunista”

A Kádár-korszak ideológiai horizontjának másik fontos eleme az ellenség megkonstruálása, a „hamis tudattal” rendelkező, veszélyes „másik”, akire az én stabil képének kialakítása érdekében van szükség. A főhad-

9 ESTERHÁZY Péter, *A szavak csodálatos életéből*, Digitális Irodalmi Akadémia – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2011, <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/display/Xhtml?docId=0000000395&secId=0000035203&mainContent=true&mode=html>.

nagy számára ez a másik a „dagadt ipari tőkés” képében jelenik meg, aki hol a gúny, hol a kritika tárgya. Ennek artikulálása érdekében folyamodik főhadnagyunk minduntalan hierarchikus oppozíciókhoz, amelyek felépítésekor természetesen az oppozíció pozitív és győztes oldalára helyezi magát és pártját.

Ennek egyik meghatározó jelene, ahogyan a vonal egyik végén Brezsnyev elvtárs áll a Kremlben, a másik végén Kádár elvtárs az Országházban, mellette pedig a segédtolmács, amint azt gondolja:

Ők irányítják a haladó világot, és ettől olyasmit érezhetünk, amit az emberiség történetében még soha senki nem érzett, és ennek az érzésnek a neve: *mi*. [...] A vezetőink megadják nekünk, amit kell, harcolnak értünk és helyettünk, és nekünk nem kell, mert ők magukra veszik az egész nép harcának a terhét, önként, és velük együtt mi vagyunk a *mi* (19).

A főhadnagy számára a népi határőrség szigorúan őrzött határain innen van az itt, azon túl az ott. („Az emberek piros vonalakat húznak a térképre, és aki azon a vonalon belül lakik, és ugyanaz az elsőtükra, az a *mi*. Aki kívül lakik, az idegen, titokzatos, veszélyes.”). Nálunk benn, ott kinn, a „*mi*” tehát bent van, az „*ők*” pedig kint, mi a jók, ők a rosszak, itt a biztonság (ahol felnőttek védenek és harcolnak értünk), „meleg, baráti, elvtársi”, ott ellenséges, a kommunisták helyett a kapitalisták és az imperializmus van, vörösök helyett kékek vagy feketék, mindenesetre „valami hideg szín a térképen”.

Az infantilizáláshoz hasonló szerepet játszik az a retorika, amelynek eszköze többnyire a mi és az ők, az itt és az ott, illetve a Kelet–Nyugatchotómia negatív értéktöltetű pólusának részletes, (a túlzásoktól) meghökkentő elemekben dúskáló leírása, amely szintén a humor forrásaként jelentkezik a főhadnagy szólamaiban (például amikor a kóla úgy jelenik meg, mint tudatmódosító szer).

A regény másik izgalmas vetülete éppen az, ahogyan a keleti blokk vezetői (elsősorban Kádár János) megjelennek. Slavoj Žižek jegyzi meg, hogy a különböző önkényuralmi vezetők nemcsak az uralom, a fegyelem, a harc stb. férfi/paternális elvét egyesítették magukban, hanem a szerető gondoskodás és védelemnyújtás női elvét is: példája Észak-Korea, amelynek vezetőjében egyrészt ott van a könyörtelen katonai fegyelmező és kiképzéssel járó politika, másrészt a gyöngéd és

gondoskodó anya képze. ¹⁰ A főhadnagy Kádár-képnek legfeltűnőbb eleme a vezető domináns feminin vonásai. Habár a leggyakrabban hozzá kapcsolódó képzet az apáé, ebben a fantáziában a nem-kasztrált, mégis magában az anya „princípiumait” egyesíteni tudó, ilyen értelemben pedig posztpatriarchális vezérképet kapjuk. Nem véletlen, hogy ennek ellenpontozásaként jelenik meg Julika anyja, immár nem gondoskodó anyaként, hanem szexuális étvággyal rendelkező, buja, mégis improduktív nőként. A szekularizáció és ezzel párhuzamosan az új vallási fenomének regényt átszövő kettőssége pedig ebben a képben csúcsonyul ki: „Mindenki kicsit úgy érezte, mintha Kádár János az apukája lenne [...] hatalmas, angyali kommunista”.

Egyébként a valóságos család (figyeljük meg, hogy a főhadnagy igazi apjáról nincs is tudomásunk), a párkapcsolat (a Julikához fűződő „nehéz proletárszerelem”) sem mint az intim szféra területei jelennek meg, hanem a propaganda állításainak igazolásaként mutatódnak fel, például az öncenzúra vagy az egyén intim szférájának kisajátítása és a hatalomnak való (önkéntes) átengedése a Julikának írott magánlevelekben, vagy abban, ahogyan a főhadnagy a szexualitásra és intimitásra gondol („a nők melle arra való, hogy csecsemőket tápláljon, akik majd építik a szocialista hazát, és harcolnak a munkásmozgalomért”, vagy tetten érhetjük a főhadnagy aszexualitásában is, aki a szexet a haladást gátló „nyugati ideológiai fenyegetésként” éli meg és óva inti tőle Julikát).

A szereplőket infantilizmusba kényszerítő nevelés az államgépezet jól olajozott szabályai szerint megy végbe, a gyermek az autoriter családból az autoriter óvodai és iskolai képzés rendszerébe kerül, hogy aztán a hatalomhoz hűséges, elkötelezett állampolgárrá válhasson. A főhadnagy óvodai tevékenységei és az ezred napi beosztásai majdnem ugyanúgy folynak le: ébresztő, mosakodás, öltözködés, reggeli torna, sorakozó, reggelizés, eligazítás, jelentéstétel, tantermi foglalkozások, elméleti órák, löelmélet, lögyakorlat, szabadidő, tisztálkodás, takarodó.

Kitérő

Erdély Miklós 1984. március 5-én a Kossuth Klubban tartotta meg *Demokratikus festmény* című akcióját. A performansz részeként festette meg a program címével azonos elnevezésű képet is, amelynek egyes

10 Slavoj ŽIŽEK, *Zűr a Paradicsomban: A történelem végétől a kapitalizmus végéig*, ford. REICH Vilmos, Európa, Budapest, 2016.

elemeit (felhő, jegenye, tank), azoknak formáját és színét az akción részt vevő közönséggel szavaztatta meg. Erdély és a mellette helyet foglaló beszélgetőtársai, a „társelnökök” (Hegyi Lóránd művészettörténész és Birkás Ákos képzőművész) egy asztal mögött, a közönséggel szemben ültek túllfátyollal letakarva, a reflektorral megvilágított közönséget Erdély pedig arra biztatta a túll alól, hogy véleményük kifejtésével vagy szavazatukkal befolyásolják a festmény alakulását és az alkotás menetét.

A következőképpen akarom megvalósítani, hogy ez a bizonyos viszony ne legyen olyan éles köztem és a közönség között, köztünk és a közönség között: egyrészt úgy, hogy magunkat most le fogjuk takarni és úgy fogunk a továbbiakban beszélgetni, másrészt úgy, hogy a további eljárásainkhoz az önök szavazatát próbáljuk megnyerni, tehát a hozzájárulásukat. Ezzel egy kicsit reméljük, hogy ez az arány helyesebb lesz, helyreáll. [...] Ez a kép nem jó, hanem evidens. Számomra abszolút evidens, hogy ez idevaló, de mégis meg akarom szavaztatni. Görcsösen fogok minden eleméhez ragaszkodni, minden választási manipulációt végig fogok csinálni, csak hogy ez a kép megszülessen, bár a részleteivel egyáltalán nem vagyok tisztában. Ez gyakran van így programoknál, esetleg politikai programoknál is, hogy valamit megszavazunk, és a részleteibe nem tudunk úgyse beleszólni. A tervezet a következő: három elem fog szerepelni. Az első elem egy jegenye, egy jegenyefa. Kérem szépen, tartsa fel a kezét az, aki a jegenyefa ellen tiltakozik. A következő elem egy felhő. Ki szavaz a felhő ellen? Megmondom, később a színére is fognak szavazni. A harmadik elem egy tank. Több elem nincs is, tudtok már mindent. A tank ellen ki szavaz? [...] Kis tank. Kis vacak tank. Nem játéktank, hanem olyan vacak. Nyomorult tank. Ha sikerül. Nagyon sokan vannak ellene? Ugye nem tetszik a tank? Ugye, hogy jobban tetszik a felhő, meg a jegenye?¹¹

A performansz során – a tank megszavazását követően – bekerül egy harmadik elem is a közönség engedélye nélkül, ezt Erdély nem szavaztatja meg, egy „lopott motívum”, egy kis piros: „A piros indigó alkalmas arra, hogy tíz körömmel, szinte vakon pirosítsam el azt a részt, ahol ez a tank van”. Mert mit jelent ez a kis piros e gyermekrajzból való tank alatt? – teszi fel a kérdést Erdély. Azt, hogy van egy kis háború a tank

11 ERDÉLY Miklós, *Demokratikus festmény*, Artpool.hu, <http://www.artpool.hu/Erdely/Demokratikus.html>.

körül. Nem arról van szó, hogy ez tetszik-e vagy sem, hanem arról, hogy *evidens*, és hogy „a tank feltétlenül gyerekrajzból jött, mert olyan ártatlanul jelennek meg a gyerekrajzokban a tankok, ahogy egy képen egy elem általában fölmerülhet.” Mi tulajdonképpen itt az evidencia? Az, hogy ahol demokratikus úton megszavaznak egy kis tankot, ott rögtön lesz egy kis háború, és ahol kis háború van, ott feltétlenül lesz egy kis vér is.

Hogyan jön mindez Horváth Viktor kötetéhez? Először is főhadnagyunk legkedvesebb óvodai tevékenysége, hogy háborút rajzol, kis csatahajót, kis tankot, kis horogkeresztet, amit az óvó néni és Alexander Dubček gondosan kisatíroz, másrészt a jelenetről, melynek során Walter Ulbricht elvtárs, az NDK államtanácsának elnöke a hadgyakorlat részleteinek megbeszélését követően a főhadnagynak adja a játék tankot a gyűjteményébe:

Egy tank volt, illetve egy harckocsi. Körülbelül egy centiméter magas, és három centi hosszú a csővel együtt; sem a tornyát nem lehetett forgatni, sem a csövet emelni, a lánctalpa sem forgott, hanem kis kerekecskék voltak elrejtve a kötényezése mögött, és az első két kereke hiányzott. Méregzöld. (129).

Az, hogy a főhadnagy elfogadja Ulbrichttől a kis játék tankot a kis kerekecskével, előrevetíti az invázió véres jelenetét (a *Vér* című fejezetből), amelynek során Laci őrnagyot kettévágja a harckocsi kibújónyílásának pereme (ami leginkább egy véres Tarantino-jelenethez hasonlít, ráadásul az utolsó mondat játékos zeneisége és lüktetése még sötétebbé teszi a jelenetet):

[...] a kis felsőteste a fejével együtt letépve bepréselődött valahová a motorborítás és a rézsű közé, az alsóteste a kis lábaival meg beesett a tank belsejébe az embereihez. Odaesett rájuk a kis gyomra, a mája, az epéje, a kis belei, a veséi meg a lépe, és rájuk folyt a vére (220).

De a regény zárójelenete is eszünkbe juthat, amely során Zsolti és a főhadnagy közötti játék verekedésbe torkollik: „aztán eleredt a vérem, és pont rácsöppent a kis zöld tankra” (264). Horváth Viktor regényének evidenciája ugyanaz, mint Erdély Miklós akciójának: kis tank, kis háború, kis vér.